

MONTESQUIEU'NÜN SİYASET SOSYOLOJİSİ

Mahmut Arslan

Siyaset Sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen MONTESQUIEU, 1689 yılında doğmuştur. Kendisi aristokrat bir aileye mensuptur. 1700-1705 yılları arasında Bordeaux kentinde hukuk eğitimi görmüştür. 1714'de Bordeaux parlamentosuna girmiş, 1716-1733 yılları arasında edebî ve bilimsel -fizik ve doğa bilimleriyle ilgili eserler yayınlamıştır. 1721'de yayınlanan 'İran Mektupları' adlı eserinde MONTESQUIEU, o dönem Fransa'sının gelenek ve göreneklerini bir İranlı'nın ağzından anlatır ve eleştirir. 1728'de Fransız Akademisine üye olan MONTESQUIEU, 1728-1731 yılları arasında birçok Avrupa ülkesinde -Avusturya, Hollanda, İtalya, Almanya, İngiltere- seyahat eder. 1734'de 'Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains' (Romalıların Büyüklük ve çöküşü üzerine Düşünceler) adlı eserini yayınlar ve 1748 yılında da yirmi yıllık bir çalışma ürünü olan 'De l'Esprit des Lois' (Yasaların Ruhu) adlı ünlü eserini verir¹.

Fransız düşünürü MONTESQUIEU, Aydınlanma Çağının temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu Çağın düşüncesi, önce doğaya, evrene ya da 'kosmos'a, daha sonra insana yönelir ve onun din, bilim, kültür, devlet... gibi toplumsal ve siyasal hayat sorunları üzerinde kafa yorar. Batı Avrupa Aydınlanma Çağı düşüncesinin başlangıç ve bitişini şu iki ünlü eserin yayınlanış tarihlerine bağlayabiliriz: Başlangıç, İngiliz filozofu J. LOCKE'un 'Hoşgörü Üzerine Mektuplar'ı (1689); bitiş, Alman filozofu I. KANT'ın 'Saf Aklın Eleştirisi' (1781). Aydınlanma Çağının ana karakteri, onun âdeta geleneğe karşı savaş açmış olmasındadır². Kesin olarak çizil-

1 Bzk. LANSON, G. Montesquieu, Paris 1932.

2 ASTER, E. Felsefe Tarihi Dersleri, İstanbul 1943, s. 83.

mesi kolay olmayan Aydınlanma Çağı Düşüncesinin sınırlarını siyasi olaylarla çizmeyi denersek, İkinci İngiliz Devrimi (1688) ile Büyük Fransız Devrimini (1789) gösterebiliriz³. İşte, Bordeaux'lu genç soylu MONTESQUIEU, kendini Aydınlanma Çağının içinde bulur. Aydınlanma Çağının vatani olan İngiltere, özgür düşünce atmosferiyle, siyasal örgütü ile onu olağanüstü etkiler. XVIII. yy. düşüncesi, DESCARTES'in rasyonalizmini temel olarak alan, LOCKE'un ampirizminin de etkisiyle doğan Aydınlanma Felsefesinde olgunluk kazanır⁴. Aydınlanma Felsefesi Çağı, aklın yanında gözlem ve deneye, doğayı tanıma yanında insanı anlamaya da yer verir. Toplum düzenini ve problemlerini 'zaman' içinde olduğu kadar 'mekân' içinde de incelemeğe çalışır. İnsan aklının doğayı tanımasındaki başarısından gelen güvenle, topluma yönelir. Geleneklerle hesaplaşma, doğal hukuk ve akıl dini, insan olmaktan gelen haklar, Tanrı ile kul arasında aracı tanımayan lâyük din görüşü, Aydınlanma Çağının ana çizgilerinden birkaçıdır. Politika ve ekonomi alanında liberalizm, anti-despotizm, düşünce ve inanç özgürlüğü, bireyciliği (Individualisme) geliştirir. Fikirlerin halka yayılmasında, Aydınlanma Çağı düşüncesinin geniş kütlelere sindirilmesinde Ansiklopedi akımı büyük başarı sağlar⁵. Aklın egemenliği, hümanist düşünce, gelişme ve ilerleme bu çağın başlıca sözcükleri olmuştur. Her alanda 'eleştirici' bir görüş, bu 'kavgacı çağ'ın ruhunu oluşturur⁶ «Was ist Aufklärung» sorusunu KANT, «Aydınlanma insan için bir gelişme krizi, çocuktan kurtulma isteğidir» diyor.

XVII. yy. lın tümdengelimci, analitik yöntemi, bu çağın tümevarımcı ve sentetik yaklaşımıyla tamamlanır. Yalnız akla dayanan bilimlerin yanında, gözlem ve deneye dayanan bilimler de büyük gelişme göstermeye başlar. Metafizik düşünceler bırakılarak, sistematik düşünceye dönülür⁷.

3 TÛTENGİL, C. Montesquieu'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri, İstanbul 1956, s. 1.

4 ADIVAR, A. Tarih Boyunca İlim ve Din, İstanbul 1944, C. I, s. 298.

5 VORLÄNDER, K. Felsefe Tarihi, İstanbul 1928, C. II, s. 223.

6 HAZARD, P. La Pensée Européenne au XVIIIe siècle, Paris 1949, C. I, ss. 11.

7 GÖKBERK, M. Kant ve Herder'in Tarih Anlayışı, İstanbul 1953 s. 62.

XVIII. yy. Avrupa düşüncesinin ortak özelliklerinden birisi de 'Sözleşme Teorisi'dir. Toplumun kuruluşunu bireylerin iradesiyle açıklayan bu kuram, yeni toplum ve devlet anlayışının temellerini oluşturur. En olgun biçimini MONTESQUIEU'de gördüğümüz 'Güçler Ayrılığı', 'Temsilî Rejim', 'Parlamento Rejimi' de bu çağın ortak değerleri arasındadır⁸. Ayrıca şunu da ekleyelim ki, Aydınlanma Çağı, modern anlamda 'ulus olma' bilincine de son biçimini vermiştir.

MONTESQUIEU, çağına uygun olarak aklın gücüne inanmaktadır. «Duyularımızın en eksiksizi, en soylusu ve en güzeli» diye tanımladığı 'akıl', bütün araştırmalarımızın ve incelemelerimizin kılavuzu olmalıdır. MONTESQUIEU'yü, Aydınlanma Çağının düşünce ve ilgi yelpazesi içinde, daha ziyade politika sorunları çeker. Sanki O, öteki problemleri, politika eksenini etrafında ve ona bağlı olarak ele almış gibidir. Geniş bir tarih kültürü içinde olayları anlamağa çalışan MONTESQUIEU'ye, yerinde bir sözle 'Anayasacılığın Babası' denmiştir.

Ayrıca, XVIII. yy. Avrupasında ortaya çıkan ticarî ve iktisadî zenginliklerin yeni bir dağılımı, burjuvazi gibi kendi bilincine varmış yeni bir sınıfın tarih sahnesine çıkışı, teknik ve ekonomik alanlardaki yeni gelişmeler, Avrupa'nın görünümünü, toplumsal yapısını ve giderek siyasal düzenini baştanbaşa değiştirmiştir. Aynı şekilde bu dönem, endüstri devriminin ilk önemli işaretlerinin ortaya çıktığı bir zaman dilimidir. Tarım tekniğindeki gelişmeler, tarımsal üretim artışını doğurmuş, daha kalabalık halk kitlelerinin beslenebilmesi imkânı ortaya çıkmıştır. Avrupa ekonomilerinin hemen bütün sektörlerinde sınırsız kâr ve kazanç sağlanmasına elverişli bir ortam ve zihniyet oluşmuştur. Bu ortam da ulusal ve uluslararası ticarî trafiğin, endüstri faaliyetlerinin, sanayi kentlerinin, limanların, denizciliğin ve ticaret filolarının gelişmesini sağlamıştır. Avrupa'da ticarî ve iktisadî zenginlik özgürlüğü sağlamış, özgürlük de ticareti ve ekonomileri geliştirmiş, bu ticarî ve ekonomik yapı değişikliğinden ise devletler, güçlenme imkânı bulmuşlardır⁹.

XVIII. yy. siyasal düşüncesinin gelişmesi ise, ekonomik ve toplumsal değişmelere sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Yine XVIII.

8 TÛTENGİL, C. a.g.e. s. 3.

9 TOUCHARD, J. Histoire des Idées Politiques, C. II, Paris 1959, s. 333.

yy. 'Aydın Despotlar' yüzyılıdır. Prusya'da II. Frédéric, Rusya'da II. Catherine, İsveç'te III. Gustave, Avusturya'da II. Joseph.... Yine bu yüzyılda hükümdar, devlet-adamı ve prenslerle düşünür, sanatçı ve filozoflar arasında sıkı bir dostluk ve yakınlık bulunmaktadır. Ayrıca XVIII. yy. Amerikan ve Fransız devrimlerinin gerçekleştiği, siyasal yönden de çalkantılarla dolu bir yüzyıldır. Bu dönemde 'halk' sözcüğü küçültücü anlamını yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Ansiklopedilerde 'halk', «ulusun en kalabalık ve varlığı en gerekli bölümü» olarak tanımlanmıştır. Yine bu yüzyılın en çok üzerinde durduğu kavramlar 'doğa bilimi', 'mutluluk', 'erdem', 'akıl', 'gelişme', 'ilerleme' ve 'fayda' kavramları olmuştur¹⁰.

İşte biz MONTESQUIEU'de, Aydınlanma Çağının bütün yansımalarını ve ortak çizgilerini bulabilmekteyiz. Fransız Aydınlanması'nın en önemli temsilcilerinden biri olan MONTESQUIEU, Avrupa Aydınlanma düşüncesinin kendi tarihimizdeki bir aksinden başka bir şey olmayan 'Tanzimat' hareketinin akışı içinde Türkiye'yi de etkilemiştir. Ashında 'Tanzimat' özellikle Fransız Aydınlanmasına bir özentî, çağdaş görüşler arkasında kendimizi arama, dünyadaki yerimizi bulma çabasından başka bir şey değildi¹¹. İşte MONTESQUIEU'yu anlamak ve incelemek, bizim için bu yönden de ilginç olsa gerektir.

METODU

MONTESQUIEU, 'Yasaların Ruhu' adlı eserinin daha ilk sayfalarında, ilk ve orta çağlardanberi alışlagelen soyutlamalardan ve dedüktif genellemelerden uzaklaşacağını ve pozitif bilimlerde olduğu gibi gözlem ve deney metodunu kullanacağını iddia eder. Bu nedendir ki, soyut ve genel bir 'yasa' kavramından değil, fakat yeryüzünde zaman ve yere göre değişiklik gösteren 'yasalardan' yola çıkacağını söyler. Ve böylece spekülasyona ve metafiziğe yönelmeyecek, fakat insan yapısı kurumların ve kuralların fizliğini inceleyecektir. XVII. yy. lın ilk pozitivistleri arasında yer alan MONTESQUIEU'nün, ünlü eserinin daha başlangıcında, insan ile ilgili olayları, âdeta NEWTON'

10 GÖZE, A. Siyasal Düşünce Tarihi, İstanbul 1982, s. 202.

11 TÛTENGİL, C. a.g.e. s. 7.

un doğa olaylarına bakış açısıyla açıklamak niyetinde olduğu görülmektedir¹².

MONTESQUIEU eserinin bir yerinde, «...önce insanları inceledim, yasaların ve geleneklerin sonsuz çeşitliliğini gördüm, insanların farklı heves, eğilim ve zevklerle hareket etmediklerini sanıyorum. Prensiplerimi kendi ön ve öz yargularımdan çıkarmadım, fakat eşyanın doğasından çıkardım»¹³ diyecektir. Yine O'na göre olayları, kuralları, kurumları ve yasaları birbirine bağlayan neden-sonuç zinciri belirlendikçe, asıl gerçek ortak ortaya çıkacaktır. Böylece MONTESQUIEU için, «tek tek olayları, olguları inceleme ve bütüne varma, olay ve olguları birbirine bağlayan neden-sonuç zincirini bularak gerçeğe varma metodunu seçmiştir» diyebiliriz. O, bir gözlemden diğerine geçerek, bir olaydan diğerine atlayarak, bunların ötesinde onları hareket ettiren prensibe, nedene ulaşmak ve daha sonra bu olay ve olgulara tekrar inerek, onların prensibe bağlı olarak nasıl geliştiklerini, önceden görülmeyen bağlarla nasıl prensibe ve birbirlerine bağlandıklarını anlamak, problemleri ve düğümleri böylece çözmek istemiştir. Kişisel değer yargularından, sübjektif ve keyfi olacak bir prensipten yola çıkmak yerine, sonuca bilimsel ve deneysel yoldan ulaşmak niyetindedir. MONTESQUIEU ye göre, her yasanın bir nedeni vardır, çünkü her yasa fizikî, manevî ya da toplumsal gerçeğin bir unsuruna bağlıdır¹⁴. Görülüyor ki ünlü düşünür, birçok Avrupa ülkesine yaptığı geziler sayesinde, çeşitli ülkelerdeki yasa, kurum ve siyasal yapı farklılıklarının nedenlerini araştırmış ve bütün bu gözlemlerden bir takım genel kurallara varmak istemiştir¹⁵. Yani O, akıl-yürütme yoluyla kavramlardan sonuç çıkarmak, yasaların nasıl olmak gerektiğini araştırmak yerine, yasaların gerçekte nasıl olduklarını gözlemek ve incelemek yolunu seçmiştir. Çünkü O'na göre her yasa belli bir ilişkiyi öngörür, 'yasaların ruhu' ise bu ilişkiler açısından başka bir şey değildir.

12 GOYARD-FABRE, La Philosophie du droit de Montesquieu, Paris 1973, s. 57.

13 MONTESQUIEU, Esprit des Lois, Préface, Oeuvres Complètes, Paris 1951, s. 229.

14 GÖZE, A. a.g.e. s. 204-205.

15 AKBAY, M. Umumî Âmmeye Hukuku Dersleri, Ankara 1958 s. 195.

MONTESQUIEU'nün metodunu kısaca şöyle tanımlayabiliriz : Aklın ışığında olayları incelemek, deneylerden çıkarılan sonuçları aklın süzgecinden geçirmek. O'nu sadece gözlemci bir düşünür sayanlar da, sadece akılcılığın takılıp kalanlar da O'nun yönetimini tam olarak kavrayamazlar. MONTESQUIEU, bir takım ön-yargılara göre olayları çarpıtanların tersine, belli durumları birer veri olarak, bu durumlardan hareket ederek ilkelere, birtakım şaşmaz gerçeklere varmak ister. Sadece gözlemle kalmaması, 'olanın' yanında 'olması gerekeni' de vermesi, bu tutumun kaçınılmaz bir sonucudur. Bu gözlemcilikle akılcılığın bağdaştırılması tutumuna örnek olarak, MONTESQUIEU'nün coğrafi koşullarla düşünce düzeni arasında kurduğu ilişkiyi gösterebiliriz. O, bir toplumu anayasası, görenekleri, iklimi, dini ve ticaretiyle bir bütün olarak ele almaktadır¹⁶. MONTESQUIEU'ye göre, çeşitli faaliyet ve olaylar arasındaki ilişkileri yansıtmak, yasaların görevidir¹⁷. Gerçek bir araştırmacı, olaylar arasındaki çeşitli ilişkileri ayıklamayı, öze dokunmayanları bir yana bırakıp ana bağları, temel ilişkileri ortaya çıkarmayı bilmelidir¹⁸. TÛTENGİL'e göre¹⁹, MONTESQUIEU'nün tümevarım (Induction) metoduna eğilim göstermesi, ARİSTOTELES gibi başlangıçta doğa bilimleriyle uğraşmış olmasıyla açıklanabilir. Kısacası MONTESQUIEU, toplumsal ve hukuksal olguları da, tıpkı maddi ve biyolojik doğa olayları gibi gözlemleyerek, onları türlerine, sınıflarına ayırmak ve arkalarındaki nedensellik (causalité) zincirini yakalamak istemiştir.

'YASALARIN RUHU'

MONTESQUIEU'ye göre, türlü doğa olayları ya da değişik toplumsal kurumlar arasında değişmez bir ilişkinin, yani bir zorunluluğun ifadesidir. Nitekim A. COMTE, MONTESQUIEU'nün bütün dehasını, siyasal olayların da bir takım doğal yasalara, birtakım toplumsal ilişkilere bağlı olmak bakımından doğa olaylarından farklı olmadıklarını kabul etmesinde ve sınırlı da olsa, kendi devrinde, doğa

16 TOUCHARD, J. Histoire des Idées Politiques, Paris 1959, C. II, s. 394.

17 AKIN, İ. Devlet Doktrinleri, İstanbul 1964 s. 144.

18 TÛTENGİL, C. a.g.e. s. 13.

19 TÛTENGİL, C. a.g.e. s. 28.

olayları hakkında kabul edilen 'doğal yasa' fikrini, toplumsal ve siyasal olgulara uygulama cesaretini göstermiş olmasında bulur²⁰. Biliyoruz ki MONTESQUIEU, toplumları yöneten yasaların da tâbi oldukları yasalar bulunduğunu, ünlü eserinde kanıtlamağa çalışır. Bu nedenledir ki O, «her yasa bir başka yasaya bağlıdır ya da daha genel başka bir yasaya tâbidir»²¹ diyor. Yine O yasayı, daha önce de belirttiğimiz gibi, «eşyanın özünden doğan zorunlu ilişkiler» olarak tanımlıyor. Bu anlamda herşeyin, bütün varlıkların, yaratanın, maddî dünyanın, insanüstü yaratıkların, hayvanların ve insanların yasaları vardır. Nasıl maddeyi yöneten değişmez yasalar bulunmaktaysa, tıpkı bunun gibi insanları ve diğer canlıları da yöneten yasalar vardır ve insanlar da aynen maddî dünya gibi yönetilmelidir. Tıpkı maddî dünya gibi insanların da değişmez yasaları olmak gerekir. MONTESQUIEU insanı, duygusal hayatı, iç-güdüleri, heyecanları ile doğanın bir parçası olarak kabul etmekte ve bu yüzden onun doğal yasalara bağlı olduğunu düşünmektedir²². Fakat O şunu da ilâve ediyor: «insanlar doğa yasalarına, maddî dünyada olduğu gibi her zaman aynen uymazlar. Bunun bir nedeni insanların doğal yapıları gereği sınırlı olmaları ve dolayısıyla hata yapmaları, diğer bir nedeni de insanların kendi arzu ve iradeleriyle hareket etmeleri ve kendi yasalarına uymak istemeleridir. İnsan maddî bir yaratık olarak diğer maddeler gibi değişmez yasalarla yönetilir, ancak akıl ve irade sahibi bir varlık olan insan, kendi koyduğu yasaları değiştirir ya da çiğner. Tanrı dinî yasalarla ona yol gösterir, filozoflar ahlâk yasalarıyla ona yapması ve yapmaması gerekeni anlatır, siyasal otorite ya da yasa-koyucu ise ona, toplum içindeki görevlerini hatırlatır»²³.

İnsan tek başına olduğu zaman korunmağa muhtaçtır ve kendini güçsüz hisseder. Fakat insanlar bir araya geldikleri zaman, güçsüzlüklerini unuturlar ve aralarındaki eşitlik sona erer, mücadele başlar. Her toplum kendi gücünün bilincine varınca, toplumlar arası savaşlar başlar; toplum içinde her birey kendi gücünün bilincine varınca da, kişiler arası çıkar kavgaları baş gösterir. İşte bu çok

20 COMTE, A. Cours de Philosophie Positive, Paris 1830, Tome IV, p. 127.

21 MONTESQUIEU, a.g.e. Préface, s. 229.

22 TOPÇUOĞLU, H. Hukuk Sosyolojisinin Mübessiri Olarak Montesquieu, AÜHFED, C. XIV, 1957, s. 1-2, s. 187.

23 MONTESQUIEU, a.g.e. L. I, Chap. 1, s. 234.

yönlü savaşıdır ki, insanlar arasında yasaların oluşmasına neden olur. Bu nedendir ki yasalar, insanların bir arada yaşamalarına olanak veren bir 'düzen'i ifade ederler. MONTESQUIEU diyor ki, «...topluluk halinde yaşamak üzere yaratılmış olan insan, kendisinden başka insanların da var olduğunu unutabilir. İşte bu kaygı ile yasa-koyucular ona, medenî ve siyasal yasalarla görevlerini hatırlatırlar».

MONTESQUIEU'ye göre, insanlar arası yasalar, yapıldıkları topluma, ulusa özgü olacaktır ve bir ulusun yasalarının başka bir ulusa uygun düşmesi imkânsızdır. Çünkü yasalar, hükümetlerin bünyesine, prensiplerine, ülkelerin doğal ve fizik yapısına, iklimine, toprağın zenginlik durumuna, büyüklüğüne, halkın yaşama tarzına, dinsel inançlarına, eğilimlerine, servet durumuna, örf-âdet, gelenek ve göreneklerine, hayat şartlarına.... uygun olmalıdır²⁴. Düşünürce göre, değişik coğrafya ve iklimlerin değişik ihtiyaçları, değişik hayat düzenlerini oluşturur ve değişik hayat biçimleri de değişik yasaların meydana gelmesini sağlar. MONTESQUIEU daha da ileri giderek, ülkelerin coğrafi durumu ile siyasal yönetim biçimleri arasında da ilişkiler kuruyor ve «geniş ovaların bulunduğu Asya'da büyük ve yaygın devletler kurulmuştur ve bunlar zorbalıkla yönetilir, halbuki engebeli bir arazi yapısına sahip Avrupa'da ise küçük devletler kurulmuştur ve bunlar bağımsız ve özgür devletlerdir»²⁵ diyor. Yine O'na göre, monarşik yönetimler verimli topraklar üzerinde kurulur ve fakat aristokrasi ve demokrasi verimsiz toprakların yönetimidir. Çünkü bu yönetimler, özgürlüklerinden başka kaybedecek şeyleri olmayan insanların rejimleridir²⁶.

MONTESQUIEU'ye göre, değişik yönetim biçimlerinin ve değişik yasaların oluşmasında en büyük etken, iklimdir. İklim, insan yapısını etkilediği kadar, çeşitli yasalar ve yönetim biçimleri arasındaki farkları da meydana çıkarır. Herhangi bir ülke halkına tanınan özgürlük derecesinde, iklimin büyük payı vardır. Zorbaların daha çok Asya'da yetişmesi, insan haklarının ise Avrupa'da savunulması, sert iklimin baskıya yol açtığını, özgürlüğün ise ancak ılık

24 MONTESQUIEU, a.g.e. L. XIV, Chap. 5, s. 479-480.

25 MONTESQUIEU, a.g.e. L. XVIII, Chap. 6, s. 529.

26 MONTESQUIEU, a.g.e. L. XVIII, Chap. 2, s. 532.

havalarda geliştiğini gösterir. Asya, aşırı sıcaktan aşırı sovuğa geçilen bir ülke olduğu için, insanları da ya miskin, ya da yırtıcı olurlar. Büyük iklim farklarına raslanmayan Avrupa'da ise, her ırk aynı yapıcı ruhu taşır²⁷.

Nasıl oluyor da bir yasa, belli bir çağda, bir ülkenin insanlarına uygulanabiliyor da, başka bir ülkenin insanlarına, ya da başka bir çağda uygulanamıyor? Aynı yasa, bir yerde verimli sonuçlar doğurduğu halde, başka bir yerde neden kısır kalıyor? AKIN'a göre²⁸, 'Yasaların Ruhu', herşeyden önce bu soruların karşılığını bulmak için girilmiş bir denemedir.

YÖNETİM BİÇİMLERİ

Toplum hayatının varlığını sürdürebilmesi için 'hükümet' denilen bir kuruluşu gerekli gören MONTESQUIEU, çeşitli yönetim biçimlerini evvela üçe ayırmıştır: Cumhuriyet, Monarşi, Depotizm. Her yönetim biçiminde belirtilmesi gereken iki esas vardır: Bunlardan birincisi, yönetim biçiminin niteliği, ikincisi ise yönetim biçiminin prensibidir. Bir yönetim biçiminin niteliği, onu diğer yönetim biçimlerinden ayıran özelliğidir. Bir yönetim biçiminin prensibi ise, onu yöneten ve yaşatan dinamik güçtür²⁹. Türlü yönetim biçimlerinin nitelik ve prensiplerini açıklayan MONTESQUIEU, 'Yasaların Ruhu'nda, ayrıca bunların bozulma nedenleri üzerinde de durmaktadır. Fransız düşünürüne göre, bir yönetim biçiminde egemen olan prensip terkedilirse ya da yanlış uygulanırsa, o yönetim biçimi bozulmağa yüz tutar.

MONTESQUIEU diyor ki, halkın kendi kendisini yönetmesinden ibaret olan Cumhuriyet'in, egemen güce halkın tümünün sahip olup olmadığına göre biri Demokrasi ve ötekisi Aristokrasi, yani demokratik cumhuriyet ve aristokratik cumhuriyet olmak üzere iki çeşidi vardır. Böylece, yönetim biçimleri dörde ayrılmış olur: Demokrasi, Aristokrasi, Monarşi ve Despotizm.

27 CHEVALLIER, J.J. Les Grandes Oeuvres Politiques: De Machiavel à nos jours, Paris 1949, s. 105.

28 AKIN, İ. a.g.e. s. 144.

29 AKBAY, M. a.g.e. s. 202.

a. *Demokrasi*

Demokrasi, halkın hem yöneten ve hem de yönetilen durumunda olduğu bir yönetim biçimidir. Yöneten, oyu ile iradesini açıklayan halktır ve egemen gücün iradesi egemen gücün kendisidir. Oy hakkını belirleyen yasalar ise, Demokrasinin temel yasaları olacaktır³⁰. Egemen gücün sahibi olan halk, başarabileceği işleri kendisi yapmalı, başaramayacağı işleri ise vekillerine bırakmalıdır, diyen MONTESQUIEU, halkın da bir kurul tarafından yönetilmesi gerektiğini söylüyor. Halk ya doğrudan doğruya kurul üyelerini kendisi seçer ya da kurul üyelerini seçecek kişileri seçer. Çünkü halk her zaman kendi kendisini başarıyla yönetemez.

MONTESQUIEU'ye göre Demokraside halk, bir bakımdan hükümdar, diğer bir bakımdan ise uyruktur. Halkın hükümdarlığı oy hakkını kullanmasından ileri gelir. Diğer taraftan Demokraside halk, kendi seçtiği temsilcilerine ve memurlarına itaat eder. Bu bakımdan ise uyruk ya da yönetilen durumundadır.

«Demokrasinin temel yasaları, oy hakkını düzenleyen yasalardır» diyen MONTESQUIEU'ye göre, kura ile seçim Demokrasinin niteliğine uygun düşer. Çünkü kura, hiç kimseyi kırmayan ve her yurttaşa vatanına hizmet etme umudunu sağlayan bir usuldür.

Demokrasiyi ancak yurttaşların doğruluğu ve vatan sevgisi yaşatabilir. Aksi takdirde, önceleri bireylerin malları kamu zenginliğini oluştururken, bu defa devlet malı ve hazinesi bireylerin mülkü haline gelir. Demokrasi yağma edilecek bir mal olur³¹.

Demokrasilerde yönetim yurttaşlara bırakıldığına göre, her yurttaş bu yönetim biçimini sevecek şekilde yetiştirilmelidir. Bu bakımdan, eşitliği sağlayacak yasaların konmasına, toplumun gelenek ve göreneklerinin soysuzlaşmamasına büyük bir titizlik gösterilmelidir. PRÉLOT'ya göre³², bütün bu şartlar yerine getirilse bile, MONTESQUIEU'nün anladığı tarzdaki bir demokrasi, ancak yurttaşı az olan bir ülkede tutunabilir.

30 MONTESQUIEU, a.g.e. L. III, Chap. 2, 239.

31 AKBAY, M. a.g.e. s. 203.

32 PRÉLOT, M. Histoire des Idées Politiques, Paris 1970 s. 392.

MONTESQUIEU'ye göre, Demokraside saygı gösterilmesi gereken «eşitlik»te de aşırılığa gitmemek gerekir. Eşitlikte aşırılığa gidilmesiyle, bizzat halkın baskısına dayanan bir durum ortaya çıkar. Halkın fren tanımadığı, hiç bir şeye boyun eğmediği bu durumda her fert bir despot kesilir. Bu durum ise, özgürlük ve eşitliğin ortadan kalkmasıyla sonuçlanır. Çünkü, despotlar arasından biri sıvrilerek yükselir ve bizzat halkın da onun baskısı altına girdiği görüldür. Böylece sonuç olarak Demokrasinin yerini Despotizm almış olur. Despotizmin ortaya çıkmasıyla da halk, Demokraside sahip olduğu şeylerin hepsini yitirir³³.

Biliyoruz ki MONTESQUIEU'ye göre, her yönetim biçimi, onun varlığını sağlayan bir prensibe dayanır. Demokrasilerin prensibi ise 'siyasal erdem'dir. Siyasal erdem, yurt çıkarlarını kişisel çıkarların üstünde tutmak demektir. Sürekli olarak bencillikten, tutkularından, hırs ve isteklerden, aç-gözlülükten sakınmaktır ve yine siyasal erdem yasalara saygıdır. Yasalara saygının bittiği yerde Demokrasi bozulmuş demektir³⁴. Kısacası, Demokrasiyi ayakta tutan tek güç, bu siyasal erdem olmaktadır. Nitekim MONTESQUIEU'ye göre, yönetim biçimlerinin bozulması, prensibinin bozulması ile başlamaktadır.

b. Aristokrasi

MONTESQUIEU'ye göre, Aristokratik yönetim biçiminde kamu işleri halkın yerine soylu ve ileri-gelen sınıflarca yapılır. Yani bu yönetimde egemen güç bir azınlığın elindedir. Bir Monarşide hükümdarın karşısında halk ne durumda ise, Aristokraside de halk, soylular karşısında aynı durumdadır. Bununla birlikte, mümkün olduğu kadar soylularla halk arasındaki mesafe azaltılmak, halkı hiçbir duygusundan kurtarmak ve halkı devlet işlerine büsbütün ilgisiz bırakmamak doğru olur. Halkın yönetim üzerinde az çok bir etki sahibi olması toplumun ve devletin refahına yardım eden bir etkidir. Bir Aristokrasi, Demokrasiye ne kadar yaklaşırsa o kadar iyi, Monarşiye ne kadar yaklaşırsa o kadar kötüdür. En kötü Aristokrasi, yönetilenlerin köleleştirildiği Aristokrasi³⁵. Aristokraside iş başında

33 OKANDAN, R. Umumi Âmmî Hukuku, İstanbul: 1966 s. 570.

34 MONTESQUIEU, a.g.e. L. III, Chap. 3, s. 252.

35 AKBAY, M. a.g.e. s. 204.

bulunan azınlık, toplum içinde kendisine verilen olağanüstü yeri her zaman göz önünde bulundurmalı, ölçüsüz davranmaktan kaçınmalıdır. Devlet işlerini kişisel isteklerine göre yürütenler, yasaları yaparken tutkularına kapılanlar, ya da kendi yaptıkları yasalara uymaktan kaçınanlar, ölçüsüzlüğe, aşırılığa düşmüş olurlar³⁶.

Aristokrasinin temel prensibi de -tıpkı demokrasi gibi- 'siyasal erdem'dir. Aristokraside halk siyasal erdem sahibi ise, toplum Demokratik yönetimde olduğu kadar mutlu olur. Demokrasideki 'eşitlik' prensibinin yerini Aristokraside 'ölçülü hareket' alır. Örneğin aristokratik yönetimde soyluların aşırı zenginliği kadar, aşırı yoksulluğu da zararlıdır. Eğer soylular iktidarı, keyfiliğe kayarsa Aristokrasi bozulur ve dolayısıyla yöneten ve yönetilenlerde 'siyasal erdem' diye bir şey kalmaz. Aristokraside soylular yasalara saygılı oldukları sürece, bu yönetim çok başlı Monarşiye benzer ve hiç de kötü bir yönetim sayılmaz. Fakat soylular yasalara uymuyorlarsa, bu yönetim çok başlı bir zorbalık yönetimine dönüşür ki, bu da yönetimlerin en kötüsü demektir³⁷.

MONTESQUIEU'ye göre³⁸ Aristokratik yönetim, küçük ülkelerde daha kolaylıkla gerçekleşebilir. Büyük zenginliklerin bulunduğu geniş ülkelerde 'ölçülü hareket' prensibi kaybolur, insanlar özel çıkarlarına yönelir ve ortak iyilik unutulur.

c. Monarşi

Monarşik yönetimin ayırt edici niteliği, iktidarın belli ve istikrarlı yasalara uygun olarak bir tek kişinin eline verilmesidir. Monarşik yönetimde, tek kişinin değişen iradesiyle kanun ve düzen istikrarsızlığı ortaya çıkabilme ihtimalinden dolayı, imtiyazlı ve soylu sınıflara ihtiyaç vardır. Böylece soylular sınıfı Monarşik yönetimlerin esas unsuru olur. Monarşik yönetimlerde soylular sınıfı, hem hükümdarın keyfi hareketlerine ve hem de halkın haddini aşmasına engel olur. MONTESQUIEU diyor ki; «Bütün yeryüzünü kapsayacakmış gibi duran denizi, sahildeki yosunlar ve küçük çakıl taşları nasıl durdurursa, sınırsız bir güç ve iktidar sahibi olan hüküm-

36 AKIN, İ. a.g.e. s. 149.

37 GÖZE, A. a.g.e. s. 214.

38 MONTESQUIEU, a.g.e. L. VIII, Chap. 16, s. 362.

darlar da, en küçük bir engel karşısında dururlar». Monarşik yönetimlerde istikrar sağlanabilmesi için, ülkede eskiden beri geçerli olan temel yasaların titizlikle korunması gerekir³⁹.

Monarşik yönetimlerde, 'kiral olmadan soylular, soylular olmadan kiral olmaz» kuralı geçerlidir. Çünkü, soylular olmazsa tek kişinin yönetimi Monarşi değil, zorba-yönetim olur. Bir Monarşide senyörlerin, kilisenin, soyluların ayrıcalıkları kaldırılırsa, Monarşi yerine ya zorba-yönetim ya da Demokratik yönetim kurulur. Ayrıca MONTESQUIEU, Monarşik yönetimde din adamlarının büyük rolü olduğunu söyler. Din adamları Demokraside ne kadar tehlikeli işeler, Monarşide o kadar gereklidirler. Hele zorbalığa kayan Monarşik yönetimlerde din adamlarının önemi, zorbalığı önlemekle doğru orantılıdır⁴⁰.

Monarşik yönetimleri ayakta tutan prensip, şeref duygusudur⁴¹. Ayrıcalık, soyluluk, üstünlük duygusu, şeref kazanma tutkusuyla birlikte bulunur. Demokraside ihtiras zararlıdır ama, monarşik yönetimde yararlı olur. İhtiras, bu yönetim biçimine canlılık kazandırır. İhtiras dürtüsüyle, herkes kendi çıkarına hizmet ederken, ortak yönetime de yararlı olur. Herkes kendi durumunu korumak, imtiyazlarını geliştirmek için mücadele ederken, bizzat imtiyazlara dayanan Monarşik yönetime hizmet etmiş olur. Şan ve şeref tutkusu Monarşinin temel prensibi olunca, ülkede geçerli yasalar da buna uygun olmalıdır.

Monarşinin prensibi şan ve şeref duygusu olduğuna göre, bu yönetim biçimi ancak bu duygunun ortadan kalkmasıyla bozulur. Böyle bir durumda yasal itaatın yerini kölelik alır; yani halk ve soylular şerefli birer 'metbu' olmaktan çıkar ve hükümdar tarafından hor görülen birer araç haline düşerlerse; ahlâksız, namus ve haysiyetten yoksun insanlar yüksek makam ve mevkilere getirilirse; hükümdar, yasalara uygun olarak yönetecek yerde keyfi davranmayı tercih ederse, ya da devlet ileri-gelenlerinin ve soyluların imtiyazlarını kaldırıp bütün yetkilileri kendi tekeline alırsa, bu yönetim biçimi ortadan kalkar⁴².

39 AKBAY, M. a.g.e. s. 204.

40 MONTESQUIEU, a.g.e. L. II, Chap. 6, s. 24.

41 MONTESQUIEU, a.g.e. L. III, Chap. 6 s. 256.

42 MONTESQUIEU, a.g.e. L. VIII, Chap. 10.

MONTESQUIEU diyor ki; Monarşilerin temel ilkesi 'erdem' olmaz. Çünkü bu tarz yönetimde erdem, devlet işlerini baltalamaktan başka bir sonuç vermez. Monarşide, Demokrasideki erdemini yerini yasalar almıştır. Monarşik yönetim bütün gücünü üstünlük fikri, hiyerarşik düzen ve sınıflararası farklılıklardan alır. Her toplumda insanlar, kendilerine verilen hakları elde tutmak için çırpındıklarına göre, Monarşik yönetimdeki soylular da, ele geçirmiş oldukları hak ve imtiyazları kaybetmemek için 'kırallığın' sürmesini isterler. Öyle ki, 'şerefini korumak' sözü, âdeta 'kırallığı' korumak anlamına gelir. Şu halde Monarşi, eşitsizlikler, imtiyazlar yönetimidir. Böyle bir rejimde yasaların görevi ise, eşitsizliği ve imtiyazları korumak, onların bekçiliğini yapmaktır⁴³.

Şunu da ilâve edelim ki MONTESQUIEU'ye göre⁴⁴, Monarşi ile yönetilecek ülke ne çok geniş ve büyük, ne de çok küçük olmalıdır.

d. *Despotizm*

Despotizm, hiç bir yasa ve kural tanımaksızın bir toplumu keyfî bir biçimde yönetmek demektir. Despotik rejimlerde halk hiç bir şey değildir ve hükümdar ise her şeydir. Öyleyse, her şey olan hükümdarın, hiç bir değeri olmayan halkla ilgilenmesi anlamsız ve gereksiz görülür.

Despotik yönetimde, siyasal erdeme gerek yoktur, şan ve şeref tehlikelidir; zorbalığa dayanan bu yönetimin prensibi ise, sadece 'korku'dur⁴⁵. Çünkü şan ve şeref duygusu, sonunda zorba yönetime baş kaldırabilir. Bu yüzden ki, cüret ve cesareti kıran, iktidarları söndüren 'korku', gerekli olmaktadır. Despot kişi, elini kaldırdığı, ağzını açtığı zaman, kendi adına iktidarı kullananları yok edemezse, bu yönetimin sonu gelmiş demektir. Zorba yönetimlerde itaat, mutlak bir karakter taşımaktadır. Mutlak itaat zorunluğu ise, uyrukların câhil ve bilgisiz olmalarını gerektirir. Bu yönetimde var olan eğitimin amacı, insanların içine korku salmak ve köle

43 AKIN, İ. a.g.e. s. 149.

44 MONTESQUIEU, a.g.e. L. III, Chap. 17, s. 363.

45 MONTESQUIEU, a.g.e. L. II, Chap. 5, s. 249.

ruhlu insanlar yetiştirmektedir⁴⁶. Bu yönetim biçiminde devletin korunması, 'despot'un korunması, daha doğrusu onun içinde yaşadığı sarayın korunması anlamına gelir⁴⁷.

MONTESQUIEU'nün Despotizm'den kastı, kendi çağı Avrupa'ında yürürlükte olan ılımlı zorba yönetimler değildir. O, bunaltıcı zorbalığa karşı insanlığın direnmesini öğütler. Özgürlüğe besledikleri sevgiye, baskıya karşı duydukları kin rağmen, insanların zaman zaman zorbaların boyunduruğuna girmelerini, kuvvetler arasında bir uyumun, dengenin kurulmamasına bağlar⁴⁸.

Despotik yönetimde hükümdarın keyfiliğine engel olacak tek faktör, dinsel kurallardır. Despotik yönetimin amacı, gerçek bir barış sağlamaktan ziyade, asayiş ve sukûneti korumaktır. Bu sukûnet, düşman tarafından işgal edilmek üzere olan şehirlerin sessizliğine benzer.

Kısacası MONTESQUIEU, Despotik yönetimlerin amansız bir düşmanıdır. Çünkü, çeşitli yönetim biçimleri arasında MONTESQUIEU'nün açık olarak verdiği tek yönetim Despotizmdir; yani bir kişinin hiç bir yasa tanımadan, devleti kendi keyfine göre yönetmesidir. Despotizmle Monarşi arasında olsa olsa bir derece farkından söz edilebilir. Soysuzlaşan her Monarşi, ister istemez Despotizme kayar. Bu gibi zorba yönetimlere örnek olarak MONTESQUIEU⁴⁹, J. CHARDIN'in kitabından öğrendiği İran ve Doğu Hindistan'ı gösterir. Devlet işlerini vezirlere bırakan, kendilerini zevk ve eğlenceye veren hükümdarlardan, şahlardan söz açar.

GÜÇLER AYRILIĞI SORUNU

MONTESQUIEU'ye göre özgürlük, yasaların izin verdiği şeyleri yapabilmek ve yasakladığı şeyleri ise yapmamaktır. Eğer bir kimse yasaların yasakladığı bir şeyi yaparsa, bundan özgürlük doğmaz. Çünkü herkesin aynı şekilde hareket etme ihtimali ortaya

46 MONTESQUIEU, a.g.e. L. IV, Chap. 3 s. 265.

47 GÖZE, A. a.g.e. s. 218.

48 AKIN, İ. a.g.e. s. 150.

49 MONTESQUIEU, a.g.e. L. II, Chap. 5 s. 25.

çıkar. Özgürlük kişinin kendini huzur ve güven içinde hissetmesi olduğuna göre, özgürlük ortamı da, hiç kimsenin diğerinden korkmadığı bir ortamda yaşamaktır⁵⁰. Özgürlük, iktidarın kötüye kullanılmaması şartıyla, ancak ılımlı yönetimlerde gelişme ortamı bulur. İktidarı kötüye kullanmamak şartıyla diyoruz; çünkü her iktidar sahibi, iktidarını kötüye kullanmağa yatkın olacak ve kendi iktidarını sınırlayacak bir başka iktidar bulana kadar ilerleyecektir. İşte MONTESQUIEU'ye göre bunu önlemenin tek çaresi, iktidarın iktidarla durdurulması, sınırlandırılmasıdır. O'na göre ancak böyle bir düzende siyasal özgürlük gerçekleşir; kişi yasanın zorunlu kıldığı şeyleri yapmağa zorlanmaz ve yasanın izin verdiği şeyleri yapmaktan da alıkonmaz⁵¹.

Her devlet içinde 'yasama' iktidarı yasa yapar, yasaları kaldırır ve değiştirir. 'Yürütme' iktidarı savaşa ve barışa karar verir, yabancı ülkelere elçi ve temsilciler gönderir, elçi ve temsilci kabul eder, içte ve dışta güvenliği sağlamağa çalışır. 'Yargı' iktidarı ise, suçluları cezalandırır, anlaşmazlıkları çözümler⁵². Bir devlette yasama ve yürütme iktidarı bir elde toplanmışsa, orada özgürlükten söz edilemez. Yargı, yasama ve yürütmeden ayrılmamışsa yine özgürlük ortamı doğmaz. Yargı, yasama ile birleşmişse, kişinin ne canı ne de özgürlüğü güvencede olamaz. Çünkü böyle bir düzende yargıç, aynı zamanda yasa koyucudur ve keyfince karar verir. Eğer yargıç yürütme iktidarına da sahipse, bu yargıç bir zorba demektir⁵³.

Özgür bir siyasal toplumda özgür insan, kendi kendini yönetebilir. Bu nedenledir ki 'yasama gücü', halkın bütününde olmak gerekir. Ne var ki, geniş ve büyük devletlerde buna imkân yoktur ve küçük devletlerde ise bir çok sakınca ortaya çıkar. İşte bu yüzden ki halk, yapmak istediklerini temsilcileri aracılığıyla yapmalıdır. Ancak herkes kendi ihtiyaçlarını, kendi çıkarlarını en iyi kendisi bileceği için, seçilecek temsilciler, seçildikleri bölge halkını temsil etmelidirler⁵⁴.

50 MONTESQUIEU, a.g.e. L. XI, Chap. 6, s. 397.

51 MONTESQUIEU, a.g.e. L. XI, Chap. 5 s. 396.

52 MONTESQUIEU, a.g.e. L. XI, Chap. 6 s. 397.

53 GÖZE, A. a.g.e. s. 220.

54 GÖZE, A. a.g.e. s. 220.

MONTESQUIEU'ye göre yasama yetkisi, kuruluş tarzı ve nitelikleri bakımından birbirinden farklı, herbiri ötekisinden ayrı olarak faaliyette bulunan ve birbirlerini frenleme imkânına sahip olan iki meclis tarafından kullanılmalıdır. Bu meclislerden biri halkı ve diğeri soyluları temsil eden temsilcilerden kurulmalı; bu meclislerden biri karar vermeli ve diğeri de bu kararı onaylayarak yasanın mükemmelleşmesini sağlamalı ya da onaylamayarak veto etmelidir⁵⁵.

Eğer yürütme gücü, yasama organı içinden çıkan bir kaç kişiye verilirse, yasama ve yürütme birleşmiş olur ki, bu da özgürlük için tehlike demektir. MONTESQUIEU böylece 'meclis hükümeti' sistemine karşı çıkmaktadır. O, «yürütme organının üyeleri olan bakanlar kiral adına hareket etmelidirler» diyerek, İngiltere' de uygulanan sistemi savunur. Ayrıca O'na göre, yürütmenin yasama işlerini veto etme hakkı olmalıdır. Aksi halde yasama zorbalığa kayabilir ve tüm yetkileri tekeline alabilir. Ancak, yürütme yasamaya karar aşamasında müdahale etmesi durumunda, özgürlük kalmaz. Öyleyse yürütmeye, yasamanın çıkardığı yasaları veto etme hakkı verilmelidir⁵⁶. Buna karşılık yasamanın yürütmeyi durdurma yetkisi olmayacak ama, yasaların nasıl uygulandığını denetleme hakkı bulunacaktır.

'Güçler Ayrılığı' ilkesi ilk defa olarak MONTESQUIEU tarafından ileri sürülmüş bir düşünce değildir. Bu düşüncenin ilk izlerine Antik Çağ'da rastlamaktayız. PLATON, 'Kanunlar' adlı eserinde yürütme ve yasama yetkileri ile 'yargı' yı ayrı ayrı meclislere verirken, güçler ayrılığını ortaya koymuş oluyordu. ARİSTOTELES de, «her devlette üç unsur vardır» diyor ve «karar verici unsur, yargı unsuru, devlet memurlarının otoritesi, seçimi, atanması»ndan söz açıyor⁵⁷. Daha sonra aynı düşünceyi, Orta-Çağ'da MARSILIUS'da ve XVII. yy. da da J. LOCKE'da buluyoruz. MONTESQUIEU üzerinde derin etkisi olan J. LOCKE, devletin yasama, yürütme ve 'confederatif' olmak üzere üç iktidarından söz ederek,

55 OKANDAN, R. a.g.e. s. 574.

56 MONTESQUIEU, a.g.e. L. XI, 6 s. 405.

57 ARİSTOTELES, Politika, (Çev. N. Berkes), İstanbul 1945, IV-VIII, s. 42.

bunlar arasından yasama gücünü ötekilere üstün tutuyordu⁵⁸. Ancak, MONTESQUIEU'nün bu düşünceye getirmiş olduğu yenilik, iktidarların ayrılması ilkesinin, özgürlüğün başlıca güvencesini oluşturduğu tezidir⁵⁹. DEL VECCHIO'ya göre, o dönemdeki İngiliz rejimi, bir çok ulus gibi, ihtilâlin eşğine kadar gelmiş olan Fransızların da ideali idi. MONTESQUIEU, İngiltere'deki özgürlüğün nereden kaynaklandığını, onun gelişip serptildiği şart ve faktörlerin neler olduğu problemini ortaya atmış ve bunun sırrını güçler ayrılığı ilkesinde keşfettiğini sanmıştır⁶⁰.

'Güçler Ayrılığı' ilkesi MONTESQUIEU'den sonra da bir çok taraftar bulmuştur. Bunların başında ünlü Alman filozofu İ. KANT gelir.

Uygulama alanında ise, ilk önce 1787 tarihli A.B.D. Anayasası bu ilkeyi kabul etmiştir. 1789 tarihli 'İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 16. maddesi de bu ilkeden esinlenerek kaleme alınmıştır. Gerçekten adı geçen maddede : «Bir toplum içinde, haklar güvence altına alınmamış ve iktidarlar ayrılmamış ise, o toplumda anayasa yoktur» denilmektedir. Biz, daha sonra 1791 tarihli Fransız Anayasasında da bu cümleyle rastlamaktayız⁶¹.

Osmanlı İmparatorluğunda devlet yönetimi şer'î ve örfî hukuk kurallarına dayanmaktaydı. Halife-Sultanın yetkileri geniş olmakla birlikte, iktidarını, bu şer'î ve örfî hukuk, hem sınırılıyor ve hem de bağılıyordu. XIX. yy. başında padişahla eyalet valileri ve mahallî halktan seçilen 'âyân'lar arasında imzalanan 'Sened-i İttifak' ile, insan hak ve özgürlüklerini teminat altına alma vaadini taşıyan Tanzimat ve Islahat Fermanları, birer anayasa niteliği taşımamakla birlikte -tıpkı 1215 tarihli İngiliz 'Magna Carta Libertatum' belgesinde olduğu gibi- iktidarın bir yeniden paylaşılmasına ya da güçler ayrılığına yönelişin ilk adımları olarak yorumlanabilir.

1908'de tekrar yürürlüğe konan 1876 tarihli ilk yazılı 'Kanun-u Esasî', Osmanlı devlet yapısını 'Mutlak Monarşi'den 'Parlamentolu

58 JANET, P. Histoire de la Science Politique dans ses rapports avec la Morale, Paris 1924 C. II, s. 213.

59 AKBAY, M. a.g.e. s. 209.

60 DEL VECCHIO, G. Hukuk Felsefesi Dersleri, İstanbul 1952, s. 111.

61 AKBAY M. a.g.e. s. 211.

Monarşi'ye dönüştürmüştür. Bu Kanun-u Esasî, yürütme organına üstünlük tanıyan bir 'güçler Ayrılığı' modeline dayanır.

Millî Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyet'in başlarında anayasa niteliğinde bazı kanunlar yürürlüğe girmiş ve en sonunda 20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" kabul edilmiştir. Yasama yetkisinin ve yürütme kuvvetinin Büyük Millet Meclisi'nde toplandığı hakkındaki 5. madde dikkate alınırca, 1924 Anayasasının, teorik olarak 'Güçler Birliği'ne dayandığı söylenebilir⁶².

Kurucu Meclisler tarafından halkoyuna sunulan 1961 ve 1982 Anayasalarının daha çok 'Güçler Dengesi'ne dayandığı; ancak 1961 Anayasasının Yasama ve Yargı Organlarına, 1982 Anayasasının da Yürütme Organına ağırlık verdiği düşünülebilir. Görülüyor ki, MONTESQUIEU'nün 'Güçler Ayrılığı' hakkındaki düşünceleri, Çağdaş Anayasalara ve bu arada Osmanlı-Türk Anayasa Tarihine de damgasını vurmuştur.

MONTESQUIEU'NÜN ELEŞTİRİSİ

MONTESQUIEU'nün yönetim biçimleri hakkındaki düşüncelerini ve sınıflamasını bir çok bakımdan eleştirmek mümkündür. Her şeyden önce O'nun Cumhuriyet yönetimini, aristokratik ve demokratik cumhuriyet diye ikiye ayırması doğru değildir. Çünkü, aristokrasi ile demokrasi, aynı yönetim biçiminin iki görüşü olarak düşünülemez kadar birbirinden temelli farklarla ayrılırlar. Demokraside kitle halinde bütün halk, aristokraside ise bir tek zümre ya da sınıf iktidarı elinde bulundurulur. Bu durum, adı geçen iki yönetim biçimi arasında sadece şekil değil bir öz farkı olduğunu da göstermektedir. Kuşkusuz, aristokrasi ile demokrasinin bir hükümdara bağlı olmamak gibi, ortak noktaları bulunmaktadır. Fakat, aristokrasinin, iktidarın halkın elinden alınmış olması yönünden Monarşi ile de ortak bir tarafı vardır. Yönetim biçimlerini birbirinden ayırabilmek için kriter olarak, iktidarı elinde bulunduranların sayısı göz önünde tutulursa, bir kişinin yönetimiyle halk yönetimi

62 BİLGE, N. Hukuk Başlangıcı Ankara 1983 s. 123.

arasında ne kadar büyük bir fark varsa, bir zümrenin yönetimiyle demokrasi arasında da o kadar fark olduğunu kabul etmek gerekir⁶³.

Dahası MONTESQUIEU'nün yaptığı gibi, Monarşi ile Despotik yönetimleri birbirinden kesin olarak ayırmak da yanlış olur. Hiç kuşkusuz, tek kişinin yasalara göre ya da yasa-tanımayan bir şekilde yönetimi arasında fark vardır. Ancak bu ayrımı bütün yönetim biçimleri için de yapmak mümkündür. Çünkü, Demokraside halkın, aristokraside egemen zümrenin keyfi yönetimi pekâlâ söz konusu olabilir. İşte bu nedenledir ki eski düşünür ve filozoflar, üç türlü yönetim biçimi yanında üç de bozulmuş şekil kabul ederler. ARİSTOTELES'in yaptığı gibi, Demokrasi, Aristokrasi ve Monarşi diye üç türlü yönetim biçimi olduğunu kabul etmek ve bunların bozulmuş şekillerine de 'Demagoji', 'Oligarşi' ve 'Despotizm' adlarını vermek, daha akla uygun düşmektedir.

MONTESQUIEU'nün ileri sürdüğü, her yönetim biçiminin dayanmak zorunda olduğu prensipler de eleştirilebilir. Her siyasal rejimde onu canlı tutan bir dinamik gücün bulunduğu düşüncesi ilke olarak doğrudur. MONTESQUIEU'nün ileri sürdüğü prensipleri; Demokraside erdem ve Despotizmde korkunun gereğini inkâr etmek imkânsızdır. Ancak, gerek şan ve şeref duygusu, gerekse ılımlılık, açık-seçik birer prensip olmaktan uzaktırlar. Şan ve şeref duygusu, namus ve haysiyete düşkünlük anlamına alınır, bu erdemden başka bir şey olamaz. Eğer kastedilen şey, sadece yükselmek, makam ve mevki sahibi olmak arzusu ise, buna ihtiras demek daha doğru olur. İlimlilik ise, bir davranış prensibi olmaktan ziyade bir ölçüdür. Kaldı ki, ılımlılık ve ölçü ilkeleri, yalnız Aristokraside değil, her yönetim biçiminde kulllanması gerekir. Ölçüsüz Monarşi Despotizme, ölçüsüz Demokrasi Demagojiye ya da tiranlığa varır⁶⁴.

Ayrıca burada, insanlarda var olan iki temel duygu üzerinde durmak gerekir: bunlardan birincisi, özgürlük aşkı, diğeri barış ve güvenlik arzusudur. Gerçi öz bakımdan bu iki duygu aynıdır. Çünkü insanlar, barış ve güvenliği, özgürlüklerini maksimize etmek, yani ondan en yüksek derecede yararlanmak için isterler. Bununla bir-

63 JANET, P. a.g.e. C. II, s. 343.

64 AKIN, İ. a.g.e. s. 152.

likte, JANET'nin de dediği gibi⁶⁵ bunlar, doğurdıkları sonuçlar bakımından birbirinden ayrılırlar. Biri, hareket ve dinamizm ister ve demokrasiye yönelir. Diğeri istikrar ve emniyete öncelik verir ve monarşiye götürür.

MONTESQUIEU özgürlüğü şöyle tanımlamaktadır: «Bir devlet sınırları içinde, yani yasalarla yönetilen bir toplumda özgürlük, istenebilecek olanı yapabilmek, istenmeyebilecek olanı yapmağa zorlanmamaktan ibarettir»⁶⁶. Bu, oldukça doğru bir tanım olarak kabul edilebilir. Ancak düşünür, daha sonra özgürlüğün «yasaların izin verdiği şeyleri yapmak hakkı» olduğunu ilave ediyor. Hiç kuşkusuz, yasaların izin verdiği şeyi yapmamak ya da yapılmasını emretmediği şeyleri yapmağa mecbur edilmek durumunda özgürlük ortadan kalkar. Diğer yandan yasanın yasakladığı bir şeyi yapabilmek de özgürlük sayılmamak gerekir. Çünkü, herkes bu şekilde davranırsa anarşi baş gösterir. Bununla birlikte, sadece pozitif yasalara uymakla özgürlüğün ortaya çıkacağını sanmak da doğru değildir. Zira, yasa despotik bir yasa olabilir ve istenebilecek yani arzu edilmesi yasal olan bir şeyi de yasaklayabilir. JANET'ye göre⁶⁷, MONTESQUIEU'nün hatası, yasanın kaynağını hukukta arayacağı yerde, hukuku yasaya dayandırmış olmasındadır.

'Güçler Ayrılığı' ilkesine en ünlü eleştiri J.J. ROUSSEAU'dan gelmiştir. 'Contrat Social' adlı eserinde ROUSSEAU aynen şöyle demektedir: «Siyaset adamlarımız, yasama, yürütme ve yargıyı birbirinden ayırmakla egemen gücü, bir çok parçaların bir araya gelmesinden oluşan acayip bir mahluk yapmışlardır. Sanki, çeşitli vücutlardan; birinden sadece gözleri, diğerinden kolları, başka birinden bacakları alarak bir insan meydana getirmişlerdir. Söylendiğine göre Japon hokkabazlar, seyircilerin gözleri önünde bir çocuğu parçalayıp, her parçasını havaya fırlatırlarmış. Fakat çocuk, parçalar birleşmiş ve canlı olarak tekrar yere düşmüş. Bizim siyaset adamlarımızın yaptıkları da aşağı yukarı buna benziyor. Panayır yerlerine yarasaacak bir sihirbazlıkla siyasal yapıyı parçaladıktan sonra, bu parçaları birleştiriyorlar! Bu hata, egemen otorite hakkında yeterli bilgi edinememiş olmalarından ileri gelmektedir. Her ne zaman ege-

65 JANET, P. a.g.e. C. II, s. 366.

66 MONTESQUIEU, a.g.e. L. XI, Chap. 3.

67 JANET, P. a.g.e. C. II, ss. 336.

menliğin parçalanabilir bir şey olduğu düşünülürse, büyük bir hataya düşülmüştür. Yasama, yürütme ve yargı, bir tek üstün iradenin yani egemenliğin, uygulamaya konmuş biçimleridir. Egemenliğin kısımları denilebilecek bu biçimlerin hepsi, nihayet yine ona tâbidirler»⁶⁸.

Bütün bu düşüncelerine rağmen ROUSSEAU, yürütme gücüyle yasama gücünün ayrılmasına taraftardır. O, «Eğer, insanları yönetecek olanın yasalara hükmünün geçmemesi gerekliyse, yasaları yapanın da insanları yönetmemesi gerekir» diyor. Dahası O, yargı işlerinin, uzman ve bağımsız bir yargıçlar kuruluna bırakılmasını da uygun bulmaktadır. Gene de ROUSSEAU'ya göre, devlet içinde bir tek 'kudret' vardır: o da halkın hakkı olan 'yasama' gücüdür. Yürütme ve yargı işlerinin ayrı kişi ve kurullara verilmesi uygun olmakla birlikte, bunlar yasama gücüne tâbidirler.

Bugün, MONTESQUIEU'nün anladığı anlamda, iktidarların ayrılmasını kabul eden hemen hiç kimse kalmamıştır. Esasen düşününün örnek olarak gösterdiği İngiltere'de yürütmeyi temsil eden kiral, yasama faaliyetlerine de katıldığından, ortada birbirine karşı bağımsız, karşılıklı iki iktidar söz konusu değildi. Yargı gücüne gelince, ya Avam ve Lordlar kamarası tarafından kullanılıyor veya adalet kiral adına yerine getiriliyordu. Halbuki biz MONTESQUIEU'ye bakarsak, iktidarlar arasında ayrılığı en iyi sağlamış olan ülke İngiltere'dir. Ne var ki, O'nun incelediği anayasanın, gerçek İngiliz anayasası olduğunu söylemek zordur. Akıl ile gözlemi bağdaştırmağa çalışan MONTESQUIEU, İngiltere'deki siyasal düzeni, kendi tasarladığı örnek anayasaya bir çeşit basamak olarak kullanmaktan geri kalmamıştır⁶⁹. Nitekim DEL VECCHIO da⁷⁰, MONTESQUIEU'nün İngiliz siyasal örgütünü analiz ediş biçimini doğru bulmaz. Herşeyden önce egemenliğin tekliği ile uzlaşması olanaksız olan, güçler arasında kesin bir ayrılık mümkün değildir. Aslında güçleri birbirinden tamamen ayırmak değil, ayrı organlar oluşturmak ve bunların fonksiyonlarını birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü, bir organın bu üç fonksiyondan sadece birini üstlenmekle yetindiği realitede pek

68 ROUSSEAU, J.J. Du Contrat Social, Présenté par H. Guillemin, Paris 1963, L. II Chap. 2.

69 AKIN, İ. a.g.e. s. 153.

70 DEL VECCHIO, G. a.g.e. s. 111.

görülmez. Eğer MONTESQUIEU'nün amacı güçler arasında tam bir denge kurmak ise, bu durum her üç gücü de hareket yeteneğinden yoksun bırakabilir. Anlaşıyor ki MONTESQUIEU, böyle bir hareketsizlikten endişe duymamaktadır.

Görülüyor ki, devlet hayatında birbirine karşı mutlak şekilde bağımsız, birden fazla iktidar söz konusu olamaz. Çünkü, her devletin amacı bir bütün oluşturmaktır. Birbirine karşı bağımsız, birbirine eş ve denk, her biri kendi alanında faaliyette bulunan üç tür iktidarın bir araya getirilmesi ile, egemen bir devlet otoritesinin kurulması düşüncesi, realiteye uygun düşmemektedir. Zira, bu üç fonksiyon arasında hiç bir ilişki bulunmadığı takdirde kamu işlerinin dengeli ve düzenli bir biçimde görülmesi mümkün değildir. Bundan başka, devletin çeşitli faaliyet alanları arasında ara kısımlar da bulunmaktadır. Örneğin yasa teklif etmek, hem yasama ve hem de yürütme gücünün alanına girmektedir. İdarî Yargı ise, buna diğer bir örnektir⁷¹. Kısacası, AKBAY'ın da dediği gibi⁷², MONTESQUIEU'nün bu teorisini 'iktidarların ayrılması' adı ile değil, aslında bir bütün olan devlet otoritesinin farklı alanlardaki fonksiyonlarının birbirlerine bağlı bulunmaması biçiminde yorumlamak daha doğru olur.

Çağdaş parlamenter rejimler ise, hükûmete yönetme, meclise de kontrol yetkisini vermiş görünmektedirler. Yani, MONTESQUIEU ve ROUSSEAU'dan gelen iki ana doğrultu; güçler ayrılığı ile yasama gücünün yürütme gücüne üstünlüğü düşüncesi, birbiriyle uzlaştırılmağa çalışılmıştır⁷³. Şunu da ilave etmek gerekir ki, realitedeki gerçekleşme şansı ne olursa olsun, güçler ayrılığının, XVIII. yy. monarşilerini Despotizme yönelmekten alıkoyarak, siyasal liberalizmin yaygınlık kazanmasında büyük bir payı olduğu inkâr edilemez. Çünkü olmayan bir gerçektir.

Son olarak MONTESQUIEU'nün 'Doğu Despotizmi' tezini de kısaca eleştirmemiz gerekiyor. Düşünüre göre, yasama, yürütme ve yargı iktidarları aynı kişide ya da kurulda birleşmişse, her şey mah-

71 VILLENEUVE, B. La fin du Principe de Séparation des Pouvoirs, Paris 1929, s. 40.

72 AKBAY, M. a.g.e. s. 213.

73 OKANDAN, R. Parlamentarizm ve Bugünkü Şekli. İÜHEM, Y. 1, C. I, S. 2, 3, 4 1935 s. 494.

volmuş demektir. O, buna örnek olarak Asya'nın iklimine özgü olan devletleri gösterir. Doğu toplumları ile ilgili bilgisi, 'Binbirgece Masalları' ve J. CHARDIN'ın 'İran ve Doğu Hindistan' adlı kitabıyla sınırlı olduğu anlaşılan MONTESQUIEU, Hindistan'da tarih öncesinden beri yaygın olan 'yönettiği topluma kendini feda eden hükümdar' tipini, nasıl açıklayabilecekti? Hindistan'ın özellikle doğu bölgelerinde bir hükümdar, ülkesini 12 yıl yönettikten sonra, geleceklere uygun olarak öldürülüyordu. İlk Portekiz tüccarları, Hindistan'ın güneyindeki Malabar kıyılarına çıktıkları zaman, bu âdetin o bölgelerde de hâlâ yaşamakta olduğunu görmüşlerdir⁷⁴. Ayrıca İran ve Orta-Asya'da devlet kurmuş olan Karahanlılar (840-1212) devrinde, hükümdar Hızır Han Oğlu Ahmed'in halka zulmettiği gerekçesiyle, kadılarından oluşan bir mahkeme önüne çıkarıldığı ve halka açık bir biçimde yargılandığı ve suçlu görülerek idamına 'fetva' çıkarıldığı ve nihayet hükümdarın boğdurularak öldürüldüğü bilinmektedir⁷⁵. Daha yüzlercesi içinden tesadüfen seçip naklettiğimiz bu iki olguyu, MONTESQUIEU'nün «Despotizmi Asya'nın kendine özgü iklimi yaratır» ya da «Asya Despotik yönetimlerin diyarıdır» türünden genellemeleriyle izah etmek mümkün değildir.

Asya'da kurulmuş devlet ve imparatorlukların, Avrupa'daki ılımlı monarşilerin aksine 'despotik' olduğu tezi, günümüzde de bir iddia olarak ileri sürülmektedir. Bütün bu tez ve iddia sahipleri, Asya ile Avrupa arasındaki siyasal rejim ayrılığı konusunda, arada bir çok şekil ve nüansların bulunduğunu göremedikleri gibi, farkları doğuran sosyolojik nedenlere de yeteri kadar girememişlerdir. Bütün bu tez ve iddiaların ortak hatası, 'Doğu Despotizmi' düşüncesinin aslında, bir peşin hükme göre yorumlanmış olmasından, Batı toplumlarına ait gözlemlerin dünya kültürlerine acele genellemesinden ve hukukî-iktisadî ilişkiler sisteminin, bütün siyasal kurallar sisteminin nedeni gibi görülmesinden kaynaklanmaktadır⁷⁶. Günümüzde WITTFOGEL de, aynı faraziyeyi kabul ederek, eski yüksek kültürlerin tarih içinde hiç bir zaman tekrar etmeyen çok çeşitli faktörlerin bir araya gelmesiyle oluştuğunu, yani her kültürün ken-

74 RUBEN, W. *Buddhizm Tarihi*, Ankara 1947 s. 28.

75 GENÇ, R. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul 1981, s. 271.

76 ÜLKEN, H.Z. *Türkiye Tarihinde Sosyal Kuruluş, Vakıflar Der. S. X*, s. 18.

dine özgü bir karakter taşıdığını unutmuş görünmektedir. Ona göre, bütün Doğu Kültürleri bir bütün oluşturur. Doğu Kültürlerinin genel niteliği, WITTFOGEL'e göre, her Doğu Kültür çevresinde bulunabilen 'sulama ekonomisi'dir. Avrupa'da fazla yağın yağmurlar, tarımı mümkün kılar; halbuki Doğu'da tarım ancak sulama sistem ve şebekeleri sayesinde yapılabilir. Yeterli miktarlarda yağmur yağın alanlarda, küçük topluluk ve devletlerin meydana gelmesi için elverişli bir zemin mevcuttur. Sulama sistemlerini gerektiren alanlarda ise, topluluk hayatı, güçlü ve merkezî büyük bir devlet mevcutsa, mümkün olur. Ona göre, büyük bir nehrin sularının, binlerce kanal ve ark yoluyla her köye ve tarlaya götürülmesi ve bölüştürülmesi, böyle bir devletin en önemli görevidir. Nehir kıyılarının taşmalarından korunması da böyle bir devletin önemli işlerinden biridir. İşte, küçük toplulukların bu tür büyük yatırımları yapamaması ve suyun dağılımı sırasında ortaya çıkan uyumsuzluk ve kavgaların çözümü, güçlü bir merkezî hükümet ve geniş bürokratik kadroları gerekli kılmıştır. Kuvvetli bir merkezî yönetim ile memurlar sistemi WITTFOGEL'e göre, Doğu Toplumlarının tipik karakteridir⁷⁷.

Halbuki ROSAS, WITTFOGEL'in eserini görmeksizin bu konuda şu sonuca varmaktadır: Sulama tarımı belki Eski Çin Kültüründe önemli bir rol oynamıştır. Fakat örneğin Hindistan'da, hemen yılın her mevsimi yağmur yağmakta ve tamamen başka doğa şartları hüküm sürmektedir⁷⁸. Ünlü Alman hindologu RUBEN ise, buğday tarımının değil, pirinç tarımının sulama tekniğiyle ilgisi olduğunu söyleyerek, böyle bir teorinin temelsizliğini ortaya koymuştur⁷⁹.

Sinolog EBERHARD'a göre, Eski Çin Toplum ve Devlet sistemi, yalnız sulama ekonomisinin bir sonucu olarak açıklanamaz. Çünkü, bir sosyo-ekonomik faktör olan sulama sistemi, Eski Çin'in yalnız çok küçük bir bölgesinde uygulanmaktaydı. Çin'in bir çok eyaletinde nehirler, o kadar derin ve dar vâdi ve dereler içinden akar ki, büyük ölçüde bir sulama hemen hemen imkânsızdır. Yine Çin'in bir çok bölgesinde sulama ya hiç yapılmaz, ya da kuyu ve yağmur sularının

77 Ekz. WITTFOGEL, K.A. Le Despotisme Oriental, Edit. de Minuit, Paris 1964.

78 ROSAS, P. Caste and Class in India, Science and Society, C. VII, S. 2 1943, s. 164-165.

79 RUBEN, W. Hind'de Köy ve Şehir, AÜDTCFD, C. I, S. 3 s. 29.

havuzlaması ile yapılır. Kısacası EBERHARD'a göre bu çeşit sistemler, WITTFOGEL'in iddia ettiği gibi toplumsal ve siyasal bir faktör olmaktan uzaktırlar⁸⁰.

Kültür, sosyal ve siyasal yapı denilen olgu, çok faktörlü ve çok nedenli bir sentez olgusudur. MONTESQUIEU ve WITTFOGEL'de olduğu gibi, bu olguyu 'iklim' ve 'sulama' türünden tek faktörlü bir teorinin dar çerçevesine sıkıstırmak yanlış olur.

---

80 EBERHARD, W. Çin Tarihi, Ankara 1947.